

www.NAJK.nl

Internationaal beleid & jouw bedrijf

Discussiestuk Internationaal beleid & jouw bedrijf

© NAJK juli 2005

Roelien Ruiter

INHOUD

Internationaal beleid: ver van mijn bed?.....	1
WTO en GLB	3
World Trade Organization	3
Gemeenschappelijk Landbouwbeleid	3
Hervormingen.....	5
Hong Kong.....	7
Verschillen	7
Toekomststrategie.....	9
Discussiepunten.....	15
Conceptstandpunten	17
BIJLAGEN	19
I Agenda Landbouwpolitiek.....	21
II Economische groei mondiaal	23
III Groene en blauwe boxen.....	25
IV Keuzemogelijkheden ontkoppeling	31
V Persberichten	33
VI Websites	37
VII Eerdere NAJK-standpunten over de WTO.....	39

INTERNATIONAAL BELEID: VER VAN MIJN BED?

Regelmatig staat de pers bol met commentaren en verslagen over de WTO en de WTO-onderhandelingen. Deze onderhandelingsronden worden vaak ver weg van Nederland gehouden. Maar de invloed van de beslissingen (over het land- en tuinbouwbeleid) die tijdens deze rondes worden gemaakt, is en wordt heel belangrijk voor de toekomst van jouw bedrijf.

In december komt er een nieuwe WTO-ronde in Hong Kong en hier moeten verregaande afspraken over het internationale landbouwbeleid worden gemaakt. Het voornaamste doel dat men wil bereiken is een verdere afbouw van de handelsversturende subsidies in de land- en tuinbouw.

In de EU en in Nederland hebben deze WTO-onderhandelingen dus flinke en merkbare gevolgen op het landbouwbeleid. De dagelijkse praktijk in de agrarische sector wordt direct beïnvloed door de overeenkomsten die in december in Hong Kong worden gesloten.

Ook de Nederlandse boer en tuinder moet rekening houden met deze gevolgen voor de toekomstige strategie op het eigen bedrijf. Voorbeelden die direct te maken hebben met de WTO zijn bijvoorbeeld de ontwikkelingen voor wat betreft de suikerhervormingen en de toeslagrechten.

Dit NAJK-discussiestuk probeert inzicht te geven in de gevolgen van de WTO en het GLB voor jou en jouw (toekomstige) bedrijf.

REGELMATIG IN DE PERS

Veerman in tegenaanval op kritiek EU-landbouw

Gepubliceerd op dinsdag 28 juni 2005

In de onderhandelingen over de toekomstige begroting van de Europese Unie gebruiken verschillende lidstaten de miljarden van de landbouwpot als wisselgeld. Zo wil Londen zijn korting ('rebate') op de Britse EU-contributie alleen ter discussie stellen wanneer ook de landbouwwitgaven op de schop gaan. De Britse premier Blair, die vanaf 1 juli voorzitter is van de EU, wil in het komende halfjaar de discussie over de Europese landbouwsubsidies openen. Premier Balkenende wil daar best over praten, gaf hij vorige week in de Tweede Kamer aan. Wel hield de premier daarbij ondanks aandringen van Kamerleden achter de kiezen of hij wil sleutelen aan de afspraken uit 2002. Een meerderheid in de Kamer wil een bezuiniging op de Europese landbouwwitgaven best uitruilen tegen een lagere EU-bijdrage voor Nederland. Voor Veerman staan die afspraken echter niet ter discussie. Enkele weken geleden verbond de bewindsman zelfs zijn politieke lot aan deze kwestie. Hij kondigde in de Kamer aan het „niet mee te maken als minister" dat aan de afspraken over het landbouwbudget tussen 2007 en 2013 getornd wordt.

Verder moet het antwoord geven op de vraag: vormen het GLB en de WTO nu een bedreiging of zijn het juist kansen voor de sector?

Om dit inzicht te krijgen, hebben we ook gepraat met mensen van LNV en andere specialisten uit de sector. De resultaten van deze interviews komen terug in dit stuk.

Binnen het NAJK hebben we al eerder aandacht geschonken aan de WTO en hierover

standpunten ingenomen. Deze vind je in de bijlagen. Ze zijn ook te vinden op de website van het NAJK. Verder in de bijlagen veel achtergrondinformatie, persberichten en recente artikelen uit de pers. Verder vind je daar een korte samenvatting van de economische groei van de wereldhandel (* Lei 2004 2005).

De discussie binnen het NAJK wordt in de maanden september en oktober gevoerd. Als je een spreker over dit onderwerp wilt, dan kun je een van de dagelijks bestuurders van het NAJK vragen, of je kunt contact opnemen met Hilke Jansen hjansen@najk.nl voor een spreker van de werkgroep NAJK-Internationaal.

Met de uitkomsten van deze discussie, de standpunten, die in oktober 2005 zullen worden vastgesteld in het NAJK-bestuur, kunnen de dagelijks bestuurders en de mensen van NAJK-Internationaal nog voor de komende onderhandelingen aan de slag.

Aan dit stuk werkten mee:

Joris Baecke - DB NAJK Akkerbouw

Nico van der Waart - DB NAJK Internationaal

Erik Smelt - vv DB NAJK Bedrijfsovername

Hilke Jansen - NAJK Internationaal

Roelien Ruiten NAJK © 2005

WTO EN GLB

Het Nederlandse landbouwbeleid hangt grotendeels af van de WTO en het GLB.

World Trade Organization

De WTO (World Trade Organization) is een handelsorganisatie die de handel tussen de aangesloten landen reguleert. Momenteel zijn er 148 landen bij de WTO aangesloten. Deze leden stellen gezamenlijk handelsovereenkomsten vast. Deze overeenkomsten bieden een wettelijke basis voor internationale handel. De WTO is in 1995 opgericht en komt voort uit de GATT (General Agreement on Tariffs and Trade).

De meeste regels voor de wereldhandel worden dus afgesproken in de WTO. Dat geldt ook voor regels over de handel in landbouwproducten. De WTO legt spelregels op aan het landbouwbeleid van de EU-lidstaten en doet dit om de handelsverstoringen van het beleid zoveel mogelijk te beperken. Het gaat bijvoorbeeld om exportrestituties en invoerheffingen.

De Nederlandse land- en tuinbouw exporteert over de hele wereld, een deel van de producten gaat naar landen binnen de EU, maar een ander deel gaat echt de hele wereld over. Daarom zijn de regels die worden afgesproken tijdens de WTO belangrijk voor Nederlandse ondernemers. Nederland streeft naar een minder handelsverstoring landbouwbeleid, maar met voldoende ruimte in de WTO voor de zogenaamde non-trade concerns (zaken), zoals dierenwelzijn en milieu. Voor de Nederlandse landbouwsector

is het vergroten van de exportmogelijkheden (als gevolg van een verdere liberalisering van het handelsverkeer) belangrijk. Alleen de VS en Frankrijk exporteren meer landbouwproducten en voedingsmiddelen dan Nederland.

Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

Voor de oprichting van de EEG in 1958 (EU in 1993) voerde elke lidstaat een eigen landbouwbeleid. Sommige landen steunden de boeren, andere grepen alleen in als het misliep. Dit veranderde toen de, in die tijd 6 lidstaten een **Gemeenschappelijk Landbouwbeleid** uitstippelden. Het GLB trad in werking in 1962 en moest ervoor zorgen dat de boeren een redelijk inkomen verdienden, dat er voldoende voedsel geproduceerd werd tegen redelijke prijzen voor de consumenten en dat het evenwicht tussen vraag en aanbod gehandhaafd bleef. Overschotten en tekorten waren uit den boze want daardoor daalden of stegen de prijzen met sociale onrust als gevolg. Het GLB steunt op de volgende principes: een '**gemeenschappelijke markt**' wat betekent dat vrije uitwisseling van goederen mogelijk is. Tussen de lidstaten geldt de '**gemeenschappelijke preferentie**': binnen de EU krijgen de producten van de lidstaten voorrang. Op producten uit andere landen worden invoerrechten geheven. Producten die de lidstaten exporteren, worden gesubsidieerd via exportrestituties. Is het exportproduct duurder dan het product buiten de EU, wat vaak het geval is, dan past het GLB het verschil bij. Daarnaast is er sprake van een '**financiële solidariteit**'.

De kosten van het GLB worden betaald uit het Europese Oriëntatie- en Garantiefonds voor

de landbouw (EOGFL). Alle lidstaten betalen mee, ongeacht of ze nu veel of weinig uit dit fonds ontvangen. En dit zorgt tussen de lidstaten wel eens voor de nodige strubbelingen daar sommige lidstaten claimen er meer in te steken dan ze eruit ontvangen. Al sinds de jaren '90 is het gemeenschappelijk landbouwbeleid bezig met een veranderingsproces.

'Het gemeenschappelijk landbouwbeleid heeft tot doel de landbouwers een redelijke levensstandaard te bieden en de consumenten tegen eerlijke prijzen te voorzien van kwaliteitsvoedsel. De manier waarop deze doeleinden worden bereikt, is in de loop der jaren veranderd. De sleutelbegrippen zijn nu voedselveiligheid, milieubehoud op het platteland en 'waar voor je geld'. (Bron: Europese Unie)

Prijs- en marktbescherming nemen af en de betalingen worden ontkoppeld. Dit betekent voor de boeren meer concurrentie op de markt. Gelijkertijd moeten boeren en tuinders voldoen aan strenger wordende eisen op het gebied van natuur, dierenwelzijn, milieu en voedselveiligheid. Bijna alle wetten en regels van LNV (80%) zijn een rechtstreeks gevolg van de afspraken die zijn gemaakt in Brussel (Agenda 2000). De afspraken, die de lidstaten in 2003 met elkaar hebben gemaakt, vormen de basis voor het huidige LNV beleid (de Mid Term Review).

Voor Nederland betekent het concreet:

- Vanaf 2005 worden randvoorwaarden gesteld aan de voedselproductie. Agrarische ondernemers ontvangen alleen inkomenssteun als zij voldoen aan eisen op het gebied van milieu, de voedselveiligheid, de gezondheid

van dieren en planten en het dierenwelzijn (cross compliance).

- Ook moeten zij ervoor zorgen dat alle landbouwgrond in een goede staat wordt gehouden, zowel voor wat betreft het milieu als de landbouw.
- Agrarische ondernemers ontvangen vanaf 2005 3% tot 5% minder subsidie. Dit geld wordt gebruikt voor plattelandsontwikkeling (modulatie).
- Agrarische ondernemers ontvangen vanaf 2006 niet langer steun op basis van de omvang hun productie, maar op basis van de subsidie die zij hebben ontvangen in een bepaalde periode (ontkoppeling).
- De uitgaven voor het GLB zijn vastgesteld op een maximum (financiële discipline) (vanaf 2007).

Brussel broedt op radicale landbouwhervorming

Brussel - De Europese Commissie broedt op een radicale hervorming van het Europees landbouwbeleid. In 2008 staat een evaluatie gepland; dan wil Brussel spijkers met koppen slaan.

De Commissie wil met de vergaande voorstellen het politieke leiderschap van de Europese Unie terugwinnen, schrijft de Britse krant The Guardian. Die heeft een ernstige deuk opgelopen door de nee-stemmen van Frankrijk en Nederland tegen de EU-grondwet en het mislukken van de top over de meerjarenbegroting.

De plannen zijn nog vaag, maar uitgelekt is al wel dat steun aan boeren wordt afgebouwd en dat meer geld gaat naar regionale plattelandsontwikkeling. Verder zouden de lidstaten zelf meer verantwoordelijk worden voor landbouwsteun. Landbouwcommissaris Mariann Fischer Boel heeft aangegeven vele hervormingsideeën te hebben, zonder concreet te worden.

Een van de concrete ideeën is de maximale steun per bedrijf te beperken tot 300.000 euro. Dit idee van oud-landbouwcommissaris Fischler werd eerder afgeschoten door Duitsland en Groot-Brittannië. **(bron AG dagblad Nieuwsbrief 04/07/05)**

Oeso voorspelt prijsdaling voor landbouwproducten

De concurrentie op de wereldmarkt voor landbouwproducten zal de komende tien jaar stijgen, vooral door de economische opleving van nieuwe landen. Dit zal zorgen voor een daling van de prijs van suiker, granen, oliehoudende zaden, vlees en andere producten. Dit stellen experts van de Oeso, daarin bijgestaan door experts van de FAO.

De wereldwijde productie van granen bijvoorbeeld zal met een procent per jaar toenemen in niet-Oeso-landen. Dit zal een prijsdaling meebrengen van elf procent na tien jaar. Voor rijst daarentegen zal er na dertig jaar van prijsdalingen weer een stijging zijn.

Brazilië, dat nu al nummer één is in suikerexport, wordt het komende decennium ook marktleider in rundsvlees en oliehoudende zaden. De dertig landen van de Oeso hebben in 2004 226 miljard euro subsidies gegeven aan hun landbouwers. Dit is goed voor dertig procent van de inkomsten van de sector, en 43 procent van het inkomen van de boeren.

Bron: Belga (25 juni 2005)

Tijdens de onderhandelingen over de hervormingen waren de speerpunten voor LNV onder meer: versterking van het plattelandsbeleid, produceren volgens maatschappelijke eisen en wensen en een marktgerichte productie.

Hervormingen

Vanaf 2005 ontvangen agrarische ondernemers dus 3% tot 5% minder subsidie. Dit geld moet ten goede komen aan de plattelandsontwikkeling. Het ontkoppelen van de directe inkomenssteun is een moeilijk discussiepunt tussen de lidstaten. Sommige lidstaten zijn bang dat door een volledige ontkoppeling boeren in een regio sommige producten niet meer zullen verbouwen. Dit heeft nadelige gevolgen voor de

plattelandseconomie in die streken. Daarom hebben de lidstaten afgesproken dat ze voor een aantal producten kunnen kiezen een koppeling te houden tussen de productie van bepaalde gewassen, of het houden van dieren en de te ontvangen inkomenssteun.

LNV zal dus niet alle subsidies volledig ontkoppelen. Ook de landen om ons heen, (waaronder België en Frankrijk) ontkoppelen niet elke steun volledig. Vanwege de concurrentiepositie is er dus een gedeeltelijke ontkoppeling in een aantal sectoren. In de bijlagen vind je tabellen die laten zien welke ontkoppelingskeuzes de verschillende lidstaten hebben gemaakt. Zo wordt de toeslag op suiker bijvoorbeeld versneld afgebouwd, maar melk niet.

Suiker

Tijdens het schrijven van dit stuk, zijn er Nederlandse en Europese protesten tegen de suikerhervormingen.

Deze hervorming moet volgens de WTO-afspraken op de wereldmarkt ruimte scheppen voor de vele ontwikkelingslanden. Hierbij ligt de nadruk op een meer marktgericht suikerbeleid en een internationaal krachtige suikersector.

Akkerbouwers vinden dat deze hervormingen bietenteelt onmogelijk maken in Europa. Op 18 juli jl. was er daarom een massaal Europees protest in Brussel van alle bietentelers. De uitkomsten van dit protest kun je lezen op de website www.najk.nl.

De Europese Commissie is echter een andere mening toegedaan, zij denkt dat het voor Nederlandse bietentelers nog steeds rendabel blijft om bieten te telen omdat men hier een efficiënte manier van produceren heeft.

Anderen zijn weer van mening dat als hier zo goed en efficiënt geproduceerd kan worden, dat dan de ontwikkelingslanden ook niet voor wereldmarktprijzen kunnen gaan produceren, zij hebben nog een gigantische inhaalslag te gaan als het gaat om efficiency.

Dit suikervoorbeeld laat zien dat de gevolgen van de afspraken die wij maken op EU- en Wereldniveau van direct belang zijn voor de keuzes die jij wilt maken met jouw bedrijf.

Hong Kong

Op dit moment is men volop bezig met de voorbereidingen voor de ministeriële conferentie in Hong Kong in december. Nadat de vorige onderhandelingsronden in Cancún vastliepen, bereikten de deelnemers op 30 juli 2004 een zogenaamd 'raamwerkakkoord'.

Maar er bleken teveel verschillen te zijn, die te maken hebben met die manier van berekenen voor de AVE's. Hierdoor werden de onderhandelingen gestaakt. De partijen gaan nu eerst uitzoeken wat de gevolgen van de verschillen zijn. Voor de EU lijkt de andere wijze van berekenen veel slechter uit te pakken, daarmee komen de AVE's veel hoger te liggen.

The Sixth WTO Ministerial Conference

Van hieruit moeten er nu veel afspraken worden uitgewerkt. De bedoeling is dat de concepttekst voor het landbouwakkoord eind juli af moet zijn en de 'volledige invulling' dus eind 2005 klaar is. De hoofdonderdelen van het WTO-akkoord zijn in de onderhandelingsronde van april 2005 afgesproken.

De markttoegang is het moeilijkste onderdeel van de onderhandelingen. In het akkoord van juli 2004 is afgesproken de importtarieven verder te verlagen. Dit kan alleen als alle landen vergelijkbare importtarieven hebben. Hiervoor zijn formules (AVE's, dit betekent: tarief reductie per product) gemaakt. Maar de onderhandelingen bleven half april steken omdat de berekeningen op verschillende manieren per land geïnterpreteerd werden. Het zag er naar uit dat de 'Five Interested Parties' (FIP's: Australië, Brazilië, EU, India en VS) het eens zouden worden over de conversiemethode (een manier waarop de berekening werd gedaan).

Eurocommissaris voor Landbouw, Fischer Boel, heeft al gezegd dat de EU niet akkoord zal gaan met de andere volgorde om AVE's te berekenen. Ook maakten verschillende landen, waaronder Canada, Zwitserland, Noorwegen en Japan grote bezwaren tegen het feit dat belangrijke onderhandelingsdoorbraken in een klein gezelschap worden bereikt en dan als voldongen feit worden voorgelegd aan de andere WTO-leden.

Verschillen

Op dit moment bestaat er nog veel verschil van mening over de invulling van interne steun en van de exportsteun. Men heeft de verschillende interne steunvormen in boxen ingedeeld, voor een uitleg hierover lees bijlage III - pagina 23.

Op het gebied van exportsteun richten de onderhandelingen zich nu op afschaffen van de verschillende vormen van exportsteun. Dumping van overschotten als voedselhulp wil men voorkomen. De VS zijn hier niet blij mee en dreigden in de onderhandelingen dat dergelijke eisen onherroepelijk zouden leiden tot vermindering van Amerikaanse voedselhulp. In de onderhandelingen is nog niet gesproken over een termijn waarop exportsteun wordt afgeschaft.

Men is het nog lang niet met elkaar eens. 148 landen, evenzoveel belangen, en dus ook zoveel compromissen.

Juist om het beste compromis te bereiken moet het NAJK actief naar buiten met standpunten. In het volgende hoofdstuk kijken we naar de meningen van de experts.

Toekomststrategie

Verder met minder beperkingen, ontkoppeling van subsidies en een afzetmarkt die internationaliseert, denk hierbij aan veilingen, Campina Arla, FCDF, en bijvoorbeeld Sovion. Ook wordt er steeds meer vanuit het buitenland ingekocht.

Wat moet je doen als agrarisch ondernemer om de toekomst van jouw bedrijf en jouw product rendabel te laten zijn?

Wij spraken met: **IR. Roald Delapperre**, hoofd Afdeling gemeenschappelijk Landbouwbeleid, Directie Internationale Zaken bij LNV en met **Bart Vrolijk**, Senior Beleidsmedewerker bij dezelfde Directie.

"De afbouw van subsidies staat vast", begint Roald Delapperre zijn betoog. "Verder staat 'non trade' nog niet erg hoog op de agenda." De handelsversturende beperkingen zullen verder worden afgebouwd en Nederlandse boeren moeten gaan produceren voor marktprijzen. Suiker, zuivel, pluimvee en rundvee, alles is, of komt aan bod. Exportmogelijkheden worden dus minder, we moeten meer markttoegang geven en dit leidt uiteraard tot een verkrapping van de markt. "De suikerhervorming wordt in november definitief vastgesteld", vervolgt hij zijn betoog. Groente en fruit komen volgend jaar ook aan de beurt voor wat betreft marktordening. "Garanties krijg je niet", meent Delapperre. "'Voedselzekerheid" is geen goed argument meer, een tekort is niet meer denkbaar. Op dit moment is het wisselgeld de cross compliance. Onze minister zet in op 3 lagen: Opschalen (met

grootschalige bedrijven de concurrentiepositie verbeteren), extra subsidie voor boeren in probleemgebieden (veenweidegebieden en boeren op de löss bijvoorbeeld) en er is een groep die in aanmerking komt en wil komen voor verbreding en/of verdieping." "En er zijn ook kansen", zegt Roald, "Bijvoorbeeld voor de zuivel met specifieke soorten kaas: andere markten geven ook nieuwe kansen." Volgens Roald moet vooral voor die eerste groep nog heel wat gebeuren. Ook zijn collega Bart Vrolijk is van mening dat er geen invloed meer uit te oefenen is op de ontwikkelingen: "De WTO-onderhandelingen gaan door tot er een echt akkoord is bereikt, het enige waar je nog invloed op kunt hebben is de koers en de snelheid van deze koers." Bart ziet de verdere afbouw ook als een voldongen feit, ook de andere landen, zoals de VS met hun "exportverzekeringen", zullen aan de afbouw van handelsversturende beperkingen meedoen.

En hoe zit het met maatschappelijke eisen en wensen?

Bart: "Vooral de noordelijke landen van Europa hebben deze 'non trade' concerns op de agenda gezet, maar het is maar de vraag of men hier aandacht aan wil en kan schenken de komende onderhandelingen. Het speelt niet in alle landen van Europa."

Een tip voor de toekomst?

Roald: "Als je nu investeringen doet, reken dan de langetermijnperspectieven goed door, en laat je hierbij adviseren!"

We spraken ook met **B.A. Geertsema**, Sectormanager Landbouw van de Rabobank, over de komende WTO-ronde. Volgens de heer Geertsema heeft tweederde van de land- en tuinbouwproductie niets of nauwelijks iets te maken met subsidies. Ondernemers in bijv. de (glas)tuinbouw, de varkens- en pluimveehouders, telers van fruit, aardappelen en uien produceren al voor de vrije markt. "De subsidies zijn meer en meer gericht op het beheer en onderhoud van het platteland volgens regels die Brussel stelt", zo meent de heer Geertsema.

Sinds 2001 loopt de zogenaamde Doha-ronde. Daarvoor was er de Uruguay-ronde. De geplande topconferentie in Hong Kong komt voort uit de Doha-ronde. Deze ronde had 2 jaar geleden al beklonken moeten worden in Cancún. De top liep echter uit op een faliekante mislukking. In al deze rondes staat een verder gaande liberalisering van de wereldhandel centraal: "Binnen de WTO komt van uitstel echter geen afstel. De liberalisering golf keert niet om. Het is dus een onontkoombaar proces", meent Geertsema. Hij volgt de onderhandelingen in Hong Kong met meer dan gemiddelde belangstelling omdat zo zegt hij: "Omdat de landbouwhervormingen inmiddels ver doorgevoerd zijn binnen de EU, kan de EU met opgeheven hoofd de onderhandelingen te Honk Kong ingaan, maar het gevaar is dat de EU onder druk van de WTO de landbouw nog verder zal gaan liberaliseren."

Ziet u deze WTO-afspraken als kansen voor de jonge ondernemers, of zijn er ook bedreigingen?

Geertsema: "Een kans is dat de productie minder subsidiegedreven wordt en meer afgestemd wordt op de vraag uit de markt. Hierdoor zullen potentiële beëindigers eerder stoppen en ontstaan er meer mogelijkheden voor jonge ondernemers met een professionele bedrijfsvoering. Een bedreiging is dat ondernemers in Nederland moeten concurreren met continenten met een substantieel lagere kostprijs. Dit speelt vooral bij teelten en/of een houderij die gemakkelijk in het buitenland te kopiëren zijn. Het onderscheidende vermogen van een Nederlandse agrariër met een relatief hoge kostprijs is dan gering.

De uitkomst van de nieuwe WTO-rondes is nog ongewis en er zijn in Europa al grote stappen gezet om de landbouw fors te hervormen. Dit geeft hoop voor de toekomst."

Welke financiële impacts hebben WTO-afspraken en het GLB voor een jonge boer, kunt u een paar praktische voorbeelden noemen?

Geertsema: "De productie is niet meer leidend voor het ontvangen van de subsidies en is vooralsnog gebaseerd op historische prestaties. Dit is altijd in het nadeel van jonge boeren. Het kan straks gebeuren dat subsidies gaan naar boeren die feitelijk gestopt zijn, echter het bedrijf in stand houden om de subsidies te kunnen incasseren. Voor graan, zuivel, rundvlees en suikerbieten was er jarenlang sprake van een stevig markt- en prijsbeleid. Door een breed vangnet, dat op meerdere peilers rustte, waren de prijzen in het verleden min of meer gegarandeerd. Hierop kon de ondernemer zijn strategie afstemmen.

Nu gaat de tucht van de markt meer regeren. Dit betekent meer fluctuaties in prijzen en meer onzekerheid over de afzet van het product. De uitdagingen voor de jonge ondernemers nemen toe. De goede ondernemers kunnen hier mee omgaan."

In hoeverre moeten jonge boeren rekening houden met de beslissingen daar waar het gaat om de keuze van bijvoorbeeld het produceren van een bepaald product?

Geertsema: "Met de landbouwhervormingen is het van groot belang dat boeren omgevingsbewuster worden. Door de liberalisering ontstaat een vrije wereldhandel en moet de boer in Nederland kunnen concurreren met andere continenten in de wereld. De bescherming valt weg. Dan is het belangrijk om je eigen kostprijs per product of per tak te weten en een visie te hebben op de afzet van het product wat je wilt gaan leveren. Als de afzet onder druk komt te staan door import van producten uit andere delen van de wereld, je onderscheidend vermogen als ondernemer te gering is of de kostprijs onvoldoende concurrerend is moeten de lijnen uit het verleden niet zondermeer doorgetrokken worden naar de toekomst. Alleen goed ondernemerschap, voldoende afzetmogelijkheden en een concurrerende kostprijs worden tegenwoordig beloond."

Wat zou u doen als u nu een strategie moest uitzetten voor uw eigen agrarische bedrijf voor de komende 10 jaar?

"Dit is een ondernemersvraagstuk. Als bankier zetten wij zelf geen strategie voor de ondernemers uit. Gelukkig niet. Met

bovenstaande informatie hebben ondernemers denk ik voldoende handvatten om een goede strategie voor de komende jaren uit te zetten. Door een sterke wijzigende omgeving is het nu van groot belang om de lijntjes uit het verleden niet simpel door te trekken naar de toekomst toe. Zet de afzetmogelijkheden van uw producten en de kostprijs in internationaal perspectief centraal in uw strategie voor de komende 10 jaar. Een oud gezegde blijft wel actueel: 'In de toekomst ligt altijd uw uitdaging'."

Op de valreep spraken we ook nog met de heer **Jan Mulder**, Europarlementariër in Brussel. Hij vertelt over de afspraken van aanstaande december:

"Als er in december afspraken gemaakt worden zullen die zeer belangrijk zijn voor de Europese landbouw, voor de landbouw in de rest van de wereld en ook voor de mondiale economie in zijn geheel. Voor de Europese landbouw is het van groot belang, omdat de EU waarschijnlijk grote concessies zal doen met betrekking tot haar landbouwbeleid. Deze wordt nog steeds als handelsverstoring gezien door vele andere WTO leden. Binnen WTO worden de afspraken gemaakt over internationale handel in producten, maar ook in diensten. Dat laatste kan van enorme belang zijn voor onze dienstensector, als een betere toegang tot de dienstensector van met name de ontwikkelingslanden een onderdeel gaat vormen van een eventueel akkoord."

Ziet u deze WTO afspraken als kansen voor jonge ondernemers, of zijn er ook bedreigingen?

"De Nederlandse landbouw is nog steeds een efficiënte producent van vele

landbouwproducten, ondanks dat onze kostprijs gestegen is als gevolg van dure arbeid, grond en milieumaatregelen. Zoals vaak gezegd moeten we ons daarom niet richten op simpele bulkproductie, want die concurrentieslag zullen we op de lange termijn verliezen. Nieuwe WTO afspraken zullen dat proces versnellen. Maar handelsliberalisering biedt ook vele kansen, omdat het buitenlandse markten die voorheen gesloten waren, beter toegankelijk maakt. Men moet zoeken naar de mogelijkheden die dat biedt voor export van (nieuwe) producten, die wij goed en concurrerend kunnen produceren. Het is een kans en een uitdaging voor jonge ondernemers om de sterke concurrentiepositie van de Nederlandse landbouw te behouden en daarvoor zal men constant moeten doorgaan met innovaties van product en productiewijze en moet men steeds nieuwe markten blijven creëren."

Wat zijn de gevolgen van de komende onderhandelingen voor de EU en vervolgens ook voor een jonge boer, kunt u een paar praktische voorbeelden noemen?

"Nieuwe WTO afspraken kunnen leiden tot prijsdalingen en prijsstijgingen. Twee voorbeelden:

- de EU heeft bij voorbaat al aangegeven dat zij onder een nieuw akkoord bereid is om in ieder geval op termijn alle exportrestituties af te schaffen. De zuivelmarkt steunt nog behoorlijk op de bestaande exportrestituties voor melkpoeder en boter en het afschaffen daarvan kan op termijn leiden tot een daling van de melkprijs, omdat

verwerkers hun producten moeilijker kunnen verwaarden op de wereldmarkt.

- Nieuwe afspraken over markttoegang kunnen het makkelijker maken voor Europese slachterijen om varkensvlees te exporteren naar grote, groeiende markten in Azië. Dit zal leiden tot krapte op de Europese markt en dat zal leiden tot een stijging van de varkensprijzen in Nederland.

Op dit moment ziet het er nog niet naar uit dat de EU onder een nieuw verdrag eisen mag gaan stellen aan haar importen met betrekking tot de productiewijze van producten. Het gaat hier om zaken als dierenwelzijn, arbeidsomstandigheden en milieueisen, de zogenaamde "Non Trade Concerns" (NTC's). Ikzelf ben er een groot voorstander van dat dit wel onderdeel wordt van een nieuw akkoord, want ik vind het hypocriet dat boeren in de EU aan allerlei eisen moeten voldoen, die niet gelden voor onze importen."

In hoeverre moeten jonge boeren rekening houden met de beslissingen daar waar het gaat om de keuze van bijvoorbeeld het produceren van een bepaald product?

"Jonge boeren moeten goed bedenken welk product men wil gaan produceren en ook op welke wijze. Men moet strategische keuzes maken voor producten en productiewijzen die op de korte of lange termijn (afhankelijk van de investeringen die ermee gemoeid zijn) concurrerend geproduceerd kunnen worden. Dit vergt inzicht in nationale en internationale markten en de vooruitzichten daarvoor. Daarnaast moet je goed kijken waar je goed in bent.

Ik heb geen agrarisch bedrijf, maar stel dat ik er een zou hebben, dan zou ik mijn bedrijf eerst goed onder de loep nemen, financieel en technisch. Wat zijn mijn sterke kanten, waarin ben ik minder goed? Vervolgens zou ik kijken welke kansen ik zie voor mijn bedrijf en daarbij zoveel mogelijk kijken naar de markten waar ik van afhankelijk ben en hoe deze zich de komende jaren zullen ontwikkelen.”

Een uitdaging in de toekomst dus, daar zijn alle specialisten het over eens. Op de volgende pagina's vind je discussiepunten die je kunt gebruiken als invalshoek voor de discussie. Daarna komen de conceptstandpunten. Afhankelijk van jullie mening, worden deze al dan niet ingenomen tijdens het NAJK-bestuur van oktober. Met die standpunten kan het DB NAJK en de afdeling Internationaal aan de slag.

Discussiepunten

- Afschaffing van productiequota's is noodzakelijk om een goede concurrentiepositie voor de Nederlandse boeren en tuinders te behouden.
- Een vrije wereldhandel betekent nog niet direct dat boeren en tuinders in ontwikkelingslanden hier beter van worden.
- Voedselsoevereiniteit (er moet voldoende voedsel in eigen regio worden geproduceerd) is belangrijk en moet daarom hoog op de agenda worden gezet.
- Nederlandse boeren moeten kunnen produceren voor een wereldmarktprijs.
- Boeren uit ontwikkelingslanden moeten zonder beperkingen verwerkte producten zoals chocolade en koffieproducten kunnen exporteren (zij kunnen dit veel goedkoper fabriceren dan Europese landen dit kunnen).
- De liberalisering van de land- en tuinbouw biedt kansen voor Nederlandse boeren en tuinders omdat onze export sterk is.
- De WTO zal de landbouw als sluitpost op de begroting gebruiken.
- De WTO zal ervoor kunnen zorgen dat de voedselproblematiek, nu en in de toekomst, wordt verkleind door goede afspraken rond export en import van producten en complete afbouw van subsidies rechtstreeks op producten.
- Boeren en tuinders in Noord en Zuid hebben recht op een goed inkomen.
- Handelsversturende subsidies moeten zoveel mogelijk worden gereduceerd.

Conceptstandpunten

- Het inkomen van Nederlandse boeren en tuinders moet in eerste instantie uit de productie blijven komen, er moet voor gewaakt worden dat dit moet komen uit 'boeren met een handicap' of verbredende activiteiten.
- Nederlandse boeren zouden moeten kunnen produceren voor de wereldmarktprijs.
- Het NAJK pleit voor een afschaffing van alle productiequota, dit is beter voor de concurrentiepositie.
- Het NAJK pleit ervoor om Non Trade concerns (dierwelzijn, maatschappelijk verantwoord produceren) hoog op de agenda van de WTO te zetten.
- Het NAJK pleit een flat-rate in te voeren en er voor te zorgen dat er in de toekomst niet meer wordt gekeken naar wat men "vroeger" heeft gepresteerd, maar dat je beloond wordt voor het beheren en onderhouden van het landschap.
- De Nederlandse overheid moet er voor zorgen dat er sneller en duidelijker communicatie plaatsvindt over het toekomstige landbouwbeleid, zodat de ondernemer er met zijn bedrijfsvoering rekening mee kan houden.
- Het moet mogelijk blijven dat de EU haar eigen markt kan beschermen en reguleren.
- Landen in het Zuiden hebben mede op basis van het gelijkheidsprincipe van de WTO ook recht om hun markt te beschermen.
- Dumping van landbouwoverschotten moet worden tegengegaan. Dumping verniet lokale economieën in zowel noordelijke als zuidelijke landen en heeft een negatief effect op de voedselzekerheid, het milieu en de toekomst voor jonge agrariërs.

- Het NAJK wil een actieve bijdrage leveren aan het verhogen van de kwaliteit van producten uit ontwikkelingslanden (kennisoverdracht en technologie) en aan het versterken van land- en tuinbouworganisaties en coöperaties in de zuidelijke landen zodat zij een betere markttoegang krijgen tot de internationale markt.
- Door afbouw van exportsubsidies ontstaan nieuwe markten in ontwikkelingslanden. Het is van belang dat de **lokale producenten** toegang krijgen tot deze markten.
- Niet alleen de exportsubsidies (door de WTO als zeer handelsverstoring bestempeld) moeten worden afgebouwd, maar ook vergelijkbare maatregelen, bijvoorbeeld de exportkredietverzekeringen die de VS hanteert, dienen te worden herzien tijdens de onderhandelingen.

BIJLAGEN

- I Agenda Landbouwpolitiek
- II Economische groei mondiaal
- III Groene en blauwe boxen
- IV Keuzemogelijkheden ont koppeling
- V Persberichten
- VI Websites
- VII Eerdere NAJK-standpunten over de WTO

BIJLAGE I

Agenda Landbouwpolitiek

Agenda van de internationale landbouwpolitiek

Jaar	Orgaan	Agenda
2005		
<i>Maart</i>	FAO / VN	Start van het Water for Life Decade 2005-2015.
<i>Juni</i>	EU	De Commissie presenteert haar plannen voor de hervorming van de Europese suikermarkt.
<i>Juni</i>	NL	Raadplegend referendum over de Europese grondwet.
<i>Okt</i>	EU	De EU opent de toetredingsonderhandelingen met Turkije.
<i>Nov</i>	UNFCCC	Elfde klimaatop en eerste top sinds inwerkingtreding Kyoto Protocol.
<i>Dec</i>	WTO	Ministeriële Conferentie in Hong Kong over de Doha Development Agenda.
<i>Dec</i>	FTAA	Streefdatum inwerkingtreding van het vrijhandelsakkoord tussen alle landen in Noord- en Zuid-Amerika.
2006		
	EU	Eindonderhandelingen over de Financiële Perspectieven 2007-13, het meerjarenkader voor EU-uitgaven.
	NL	Invoering bedrijfstoelagen voor landbouw (per januari).
	EU	Streefdatum inwerkingtreding van de Europese Grondwet (per november).
2007		
	EU	Geplande uitbreiding van de EU-25 met Bulgarije en Roemenië.
2008		
	UNFCCC	Aanvang van de wereldhandel in emissierechten op CO ₂ .
	EU	Implementatie van welzijnsstandaarden in de pluimveesector.
2009		
	EU	Volledig vrije invoer (geen invoerrechten of quota) uit de minst ontwikkelde landen, ook voor suiker, rijst en bananen.
	EU	Start van de uitvoering van de Europese Kaderrichtlijn Water.
2010		
	EU-MED	Start van de vrijhandelszone tussen de EU en de landen rond de Middellandse Zee, te steunen op bilaterale associatieverdragen.
2012		
	UNFCCC	Volgens het Kyoto Protocol zijn de emissies van broeikasgassen verminderd tot 5,2% onder het niveau van 1990 (voor de EU geldt 8%).
2015		
	FAO	Het aantal ondervoede mensen op de wereld is t.o.v. 1995 gehalveerd tot 400 miljoen (zoals afgesproken op de Wereldvoedseltop in 1996).
	VN	De acht Millenniumdoelstellingen moeten zijn gehaald.

BIJLAGE II

Economische groei mondiaal

Het afgelopen jaar trok de wereldeconomie flink aan. De mondiale economische groei kwam in 2004 uit op 4% (tabel 1.1). In vrijwel alle regio's was de economische ontwikkeling zeer gunstig. Enkel in de Euro-zone bleef de groei achter. De sterke euro en de tegenvallende arbeidsproductiviteitsstijging maakten Europese producten relatief duur. Door de grote invoervraag van buiten het eurogebied konden producenten hun goederen toch afzetten, waardoor de groei uitkwam op bijna 2%. De Verenigde Staten (VS) en China waren de belangrijkste aanjagers van het wereldwijde herstel. In de VS zorgden de krachtige binnenlandse vraag en de winstgevendheid van bedrijven voor een bloeiende economie, die verder werd ondersteund door ruime overheidsbestedingen en een tijdelijke belastingverlaging.

De economische ontwikkeling in China was wederom explosief (groei 9 à 10%) en fungeerde als motor van de economische groei in het Verre Oosten. Andere uitschieters waren Rusland (dat profiteerde van hoge olieopbrengsten) en India. Opmerkelijk was dat de invoervraag in ontwikkelingslanden de groei aanzwengelde in Japan, Duitsland en andere Europese grootexporteurs van machinerie en kapitaalgoederen. Het wereldhandelsvolume is in 2004 met ruim 10% toegenomen. De prijzen van grondstoffen zijn scherp gestegen, met 20%. De olieprijs (in dollars) kwam 32% hoger uit op 38 dollar gemiddeld voor een vat Brentolie. Uitgedrukt in euro's waren de prijsstijgingen circa 10 procentpunten kleiner. De hoge olieprijs, die in het voorjaar van 2005 klonk tot recordhoogtes boven 55 dollar, is het gevolg van aanhoudende vraag enerzijds en politieke onrust in enkele wingebieden en het uitblijven van investeringen in de olie-exploratie door OPEC anderzijds (CPB, 2005). Als deze situatie aanhoudt zijn verdere prijsstijgingen zeer wel mogelijk. (* uit het Lei landbouw economisch bericht 2005 . www.lei.nl)

Tabel 1.1		Economische groei^{a)} naar regio, 2002-2006				
Gebied	2002	2003	2004 (r)	2005 (p)	2006 (p)	
Wereld	1,7	2,7	4,0	3,2	3,2	
Rijke landen	1,3	2,1	3,5	2,7	2,7	
Euro-zone	0,9	0,5	1,8	2,1	2,3	
Verenigde Staten	1,9	3,0	4,3	3,2	3,3	
Japan	1,9	3,0	4,3	3,2	3,3	
Arme landen	3,4	5,2	6,1	5,4	5,1	
Oost-Europa en Centraal-Azië ^{b)}	4,6	5,9	7,0	5,6	5,0	
Zuid-Azië	4,6	7,5	6,0	6,3	6,0	
Oost-Azië en Pacific	6,7	7,9	7,8	7,1	6,6	
Midden-Oosten en Noord-Afrika	3,2	5,7	4,7	4,7	4,5	
Sub-Sahara Afrika	3,1	3,0	3,2	3,6	3,7	
Latijns-Amerika en het Caribisch gebied	-0,6	1,6	4,7	3,7	3,7	

a) Reële groei in % per jaar; b) Omvat onder meer de nieuwe lidstaten van de EU, Rusland en de landen van de voormalige Sovjet-Unie.
Voor alle tabellen geldt: v = voorlopig, r = raming, p = prognose.

Bron: Wereldbank, Global Economic Prospects 2005.

BIJLAGE III

Groene en blauwe boxen

Instructie Nederlandse delegatie 18-08-2003

Uit: de Instructie van de Nederlandse delegatie d.d. 18-08-2003

(paragrafen 45 t/m 68)

Landbouw

Landbouw betreft één van de meest cruciale en tegelijkertijd één van de lastigste onderwerpen op de onderhandelingsagenda. Het zal dan ook als centraal thema op de agenda van de Conferentie in Cancún figureren. De concrete opgave betreft het vaststellen van de modaliteiten voor een nieuw landbouwakkoord, hetgeen op basis van het onderhandelingsmandaat eind maart jl. al had moeten gebeuren. Het centrale deel van die zogenaamde modaliteiten behelst afspraken op hoofdlijnen over de drie pijlers van een landbouwakkoord, te weten: interne steun, exportsteun en markttoegang.

Daarnaast dienen deze modaliteiten de hoofdlijnen te bevatten voor de speciale en gedifferentieerde behandeling van ontwikkelingslanden. Tevens zal aandacht moeten worden besteed aan de niet-handels aspecten van landbouw (non trade concerns). Het gaat daarbij onder meer om afspraken ten aanzien van milieu, voedselveiligheid en dierenwelzijn. Etikettering kan daarbij een belangrijke rol spelen.

Hieronder wordt eerst een terugblik gegeven op het onderhandelingsproces tot nu toe en wordt vervolgens ingegaan op de Europese positie en de Nederlandse inzet.

Onderhandelingsproces in de WTO-landbouw

Eind maart bleek nog geen overeenstemming mogelijk over de modaliteiten. Evenmin werd een nieuwe deadline vastgesteld. De posities van de diverse hoofdrolspelers lagen daarvoor te ver uit elkaar. Referentiepunt voor de diverse voorstellen van de WTO-leden vormt het voorstel voor modaliteiten van de voorzitter van de onderhandelingen, Stuart Harbinson. De hoofdlijnen van de laatste revisie van zijn voorstel (d.d. 18 maart jl.) bevat de volgende elementen.¹

Interne steun: de landbouwsteun van de diverse WTO-leden wordt ingedeeld in drie zogeheten boxen.

De "amber box" bevat steun die rechtstreeks aan productieniveaus is gekoppeld en daarmee het meest handelsverstoring.

De "blauwe box" bevat directe toeslagen in het kader van programma's voor productiebeperking, die daardoor duidelijk minder handelsverstoring is. Voorbeelden van blauwe box steun zijn dier- en hectarenpremies, die in het kader van programma's voor productiebeperking worden verleend.

De "groene box" betreft steun die geheel van productie is losgekoppeld en wordt verondersteld niet of nauwelijks productiestimulerend of handelsverstoring te zijn. Voorbeelden zijn kosten van beheersing van ziektes en plagen, inspectie, bepaalde overheidsbetalingen bij (natuurlijke) calamiteiten en milieuprogramma's.

Harbinson stelt voor dat ieder land de omvang van zijn amber box met 60% reduceert en van de blauwe box met 50%. De groene box steun kan geheel in stand blijven.

Daarnaast wordt op dit moment bij de berekening van de amber box, ook nog steun tot 10% van de totale agrarische productie in een land uitgezonderd van reductieverplichting. Harbinson stelt voor deze - zogenaamde 'de minimis' - regeling verder te beperken tot 5% van de productie.

Exportsteun: Totale afschaffing van exportsubsidies (met name toegepast in EU). De helft van het volume van exportsubsidies zou binnen 5 jaar moeten worden afgeschaft, de andere helft binnen 9 jaar. Ten aanzien van exportkredieten (ondersteuningsvorm met name gebruikt door de VS) wordt voorgesteld deze nader te disciplineren. In het voorstel van Harbinson blijft die disciplinerende echter onuitgewerkt en is geen concreet ambitieniveau opgenomen. Hetzelfde geldt voor andere vormen van exportsteun zoals ondersteuning via voedselhulp (o.a. VS) of via staatshandelondernemingen (o.a. toegepast in Australië en Canada).

Markttoegang: voor alle ontwikkelde landen worden tariefreducties binnen 5 jaar voorgesteld van:

- gemiddeld 60%, met minimum van 45%, voor tarieven boven de 90%;
- gemiddeld 50%, met minimum van 35%, voor tarieven tussen de 15 en 90%;
- gemiddeld 40%, met minimum van 25%, voor tarieven lager dan 15%

Van de ontwikkelingslanden wordt minder gevraagd, namelijk tariefreducties van:

- gemiddeld 40%, met minimum van 30%, voor tarieven boven de 120%;
- gemiddeld 35%, met minimum van 25%, voor tarieven tussen de 60 en 120%;
- gemiddeld 30%, met minimum van 20%, voor tarieven tussen de 20 en 60%;
- gemiddeld 25%, met minimum van 15%, voor tarieven lager dan 20%,

terwijl hun tariefverlaging twee maal zo lang in beslag mag nemen (10 jaar).

Speciale behandeling ontwikkelingslanden: naast lagere verplichtingen voor ontwikkelingslanden bij markttoegang, kent het voorstel van Harbinson tevens de mogelijkheid om 'speciale producten' aan te wijzen, vanuit het oogpunt van onder meer voedselzekerheid en plattelandontwikkeling. Voor die producten zou een gemiddelde tariefverlaging gelden van 10%, met een minimum van 5%. Daarnaast bestaat een - nog vaag - voorstel voor een speciaal vrijwaringmechanisme voor ontwikkelingslanden. De details van dat mechanisme moeten nader worden uitgewerkt, maar ten algemene wordt daarmee de mogelijkheid geboden om de binnenlandse markt af te schermten tegen een verhoging van de invoer boven een bepaald volumenniveau of beneden een bepaald prijsniveau.

Niet-handels aspecten ("non trade concerns"): de niet-handels aspecten komen in het voorstel van Harbinson nog maar beperkt aan bod. Voorgesteld wordt om naast milieuoverwegingen ook dierenwelzijn aan te merken als toegestane grond voor subsidieverlening binnen de groene box. De suggestie is gedaan om andere elementen zoals voedselveiligheid op te nemen in een volgende fase in de onderhandelingen.

Deze voorstellen van Harbinson ondervonden van geen der partijen instemming, zoals hij ook aangaf in zijn verslag² aan de 'Trade Negotiating Council' d.d. 14-15 juli jl. Aan de ene kant van het spectrum bevond zich het merendeel van de Cairns-groep die de voorstellen op alle drie de pijlers (interne steun, exportsteun en markttoegang) niet ver genoeg vond gaan. De VS bevond zich aan dezelfde kant maar wenste met name een hoger ambitieniveau voor markttoegang, hun belangrijkste offensieve belang. Op het terrein van interne steun kan de VS de voorstellen van Harbinson niet omarmen zonder de eigen Farm Bill deels te ontmantelen. Op dat punt wees de VS de voorstellen daarom juist als te ambitieus af. Ten aanzien van exportsteun wenst de VS een snellere afbraak van exportsubsidies en is men niet ongelukkig met het feit dat het ambitieniveau bij hun vormen van exportsteun (kredieten, voedselhulp) duidelijk achter blijft.

De EU, gesteund door de 10 kandidaat-lidstaten, bevond zich aan de andere kant van het spectrum en wees de voorstellen op alle drie de pijlers als te ambitieus van de hand. Tegelijkertijd bekritiseerde de EU het ambitieniveau bij de niet-handels aspecten als juist te gering. In nog sterkere mate dan de EU wezen ook diverse andere landen de ambities uit het voorstel van Harbinson als te ambitieus van de hand. Het betreft landen met grote defensieve belangen zoals Japan, Zuid-Korea, Zwitserland en Noorwegen.

De ontwikkelingslanden buiten de Cairns-groep bevonden zich min of meer in het midden (o.a. India, Egypte, China). Zij hebben vooral moeite met het niveau van tariefverlagingen. Om die reden zetten zij in op zeer ruime mogelijkheden voor het benoemen van 'speciale producten' en voor het gebruik van vrijwaring, die hun in staat moeten stellen zich de facto uit te zonderen van het overgrote deel van de liberaliseringsverplichtingen. Daarnaast wijzen deze landen op het belang van preferentiële toegang tot ontwikkelde markten (met name de EU), die wordt aangetast wanneer het algemene tariefniveau daalt.

Ondanks het feit dat de EU niet de enige partij met defensieve belangen is, kwam na het missen van de deadline eind maart de druk toch in hoge mate bij de EU te liggen om als eerste een verbeterd aanbod op tafel te leggen. Aangezien er in de EU geen mandaat was voor zo'n aanbod, ontstond er een patstelling. Die situatie heeft in feite voortgeduurd tot aan het EU-besluit tot hervorming van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) eind juni. Alhoewel de exacte consequenties van dat besluit in WTO-termen zich lastig laten berekenen, is duidelijk dat de voornaamste problemen van de EU met de voorstellen van Harbinson op het terrein van interne steun daarmee zijn opgelost. Daarnaast biedt het besluit ook enige extra ruimte op het terrein van exportsubsidies. Hiermee is een nieuwe onderhandelings situatie ontstaan die des te interessanter is aangezien de VS de voorstellen op het terrein van interne steun juist niet kunnen accepteren zonder hervorming van hun eigen landbouwbeleid (de "Farm Bill").

Deze nieuwe onderhandelings situatie heeft nog niet geleid tot formele en concrete voorstellen ter verkleining van de onderlinge verschillen, maar wel tot een intensivering van het onderhandelingsproces. Het kan zijn dat Harbinson - op basis van informele onderhandelingen tussen de verschillende partijen - in de loop van augustus een nieuw voorstel voor modaliteiten op tafel zal leggen.

Positie EU

Op 27 januari jl. heeft de EU haar onderhandelingspositie op landbouw ingediend bij de WTO³. Het interne EU-besluit (26 juni jl.) tot hervorming van het GLB heeft de EU, zoals al eerder aangegeven, voor een belangrijk deel bevrijd uit haar defensieve onderhandelingspositie. Hoewel dit besluit tot hervorming niet is vertaald in een nieuw WTO-aanbod van de EU, is voor iedereen duidelijk dat voldoende speelruimte is geschapen op het terrein van interne steun. Dit biedt tegelijkertijd de mogelijkheid om de VS hier nadrukkelijk in het defensief te dringen.

Tot nu toe kon de VS zich achter de EU verschuilen en bleef de aanzienlijke verhoging van de Amerikaanse steunverlening als gevolg van de "Farm Bill" buiten schot. Het interne EU-besluit biedt daarnaast ook de mogelijkheid om weer aandacht te vragen (en te krijgen) voor de offensieve belangen van de EU.

Die liggen, behalve op het vlak van concessies van met name de VS bij interne steun, voor een belangrijk deel op het terrein van de exportsteun. Daarbij gaat het om strakkere regels voor exportkredieten, voedselhulp en export via staatshandelondernemingen of via van overheidswege gesanctioneerde exportmonopolies. In de woorden van Commissaris Fischler: er kan geen sprake zijn van eenzijdige ontwapening door de EU. In het verlengde daarvan wenst de EU ook meer aandacht voor de niet-handels aspecten. In dat verband krijgt momenteel de discussie over een mogelijke uitbreiding van de bescherming van geografische indicaties de meeste aandacht (zie ook hieronder).

Inzet van Nederland

Al eerder is aangegeven⁴ dat voor Nederland de WTO-ronde een bijdrage moet leveren en tegelijk onze inspanning moet weerspiegelen, gericht op:

Verduurzaming van de landbouw, zoals tijdens de WSSD overeengekomen;

inachtneming van "non trade concerns";

opening van landbouwmarkten en verdere integratie van ontwikkelingslanden in het handelsstelsel;

bevordering van Nederlandse economische belangen, zeker ook in de landbouwsector;

beperking van subsidies die leiden tot overproductie en marktverstoring;

tegemeetkoming aan de vraag van de consument naar meer keus, ook in type voeding;

verlaging van kosten van Europees landbouwbeleid voor consument en belastingbetaler;

armoedebestrijding en ontwikkeling door exportkansen, vooral door afbouw van piektarieven en tariefescalatie⁵, en vervanging van gesubsidieerde import door lokale productie en/of niet-gesubsidieerde import.

Hierbij geldt dat onze doelstellingen van economische, ecologische, ethische en sociale duurzaamheid in het algemeen slecht gediend zullen zijn met belemmering van markttoegang

en marktversturende subsidieverstrekking. Gerichte en van productie ontkoppelde steun, open markten, innovatie en goed inspelen op wat consumenten vragen bieden een beter perspectief.

Vanuit deze optiek kwam het EU-besluit tot hervorming van het GLB als een welkome stap voorwaarts. De Nederlandse regering heeft zich er hard voor ingezet dat het oorspronkelijke ambitieniveau van de voorstellen van de Europese Commissie daarbij zoveel mogelijk overeind zijn gebleven. Tegelijkertijd is bekend dat de Nederlandse regering verder wenste te gaan, niet alleen vanwege het onderhandelingsproces in de WTO, maar ook vanwege interne overwegingen. Niettemin is positief dat de EU nu een duidelijk hoger ambitieniveau ten aanzien van de WTO-onderhandelingen op het vlak van interne steun kan aanvaarden.

Daarbij dient speciale aandacht uit te gaan naar producten van bijzonder belang voor ontwikkelingslanden, waarvoor een extra verlaging van het steunniveau wenselijk is. De Nederlandse regering zet daarnaast ook in op verhoging van het ambitieniveau van de EU op het vlak van markttoegang en exportsteun. Ten aanzien van het laatste is Nederland voorstander van totale uitfasering voor 2015.

Dit neemt niet weg dat de opmerkingen van Commissaris Fischler volledig worden ondersteund. Eenzijdige concessies zijn niet aan de orde. De Nederlandse regering streeft in dat verband onder meer naar een substantiële reductie van de 'de minimis' regeling voor interne steun, waar vooral de VS gebruik van maakt. Handhaving van de Amerikaanse Farm Bill in zijn huidige vorm kan niet aan de orde zijn. Ook het exportinstrumentarium van onze handelspartners dient aan strakke disciplines te worden gebonden; het mandaat van Doha ziet op alle vormen van overheidssteun. Het ambitieniveau uit het voorstel van Harbinson dient overeenkomstig te worden verhoogd. Bovendien steunt Nederland de EU inzet op het gebied van niet-handelsaspecten, als milieu, voedselveiligheid en dierenwelzijn, mede via etikettering. Concessies van EU-zijde in de landbouwonderhandelingen zullen wel moeten leiden tot adequate verankering van deze niet-handels aspecten. Voor Nederland geldt dat de EU-inzet voor geografische indicaties niet mag betekenen dat andere niet-handels aspecten, waar Nederland een groot belang aan hecht, minder bedeed worden. Hierbij heeft ook het voorkomen van afzwakking van het voorzorgsprincipe aandacht.

Op het terrein van markttoegang streeft Nederland naar een substantiële reductie van tarieven voor producten die voor ontwikkelingslanden van belang zijn. Allereerst zouden ontwikkelde landen zich moeten verbinden aan volledig tarief- en quotavrije markttoegang voor producten uit de minst ontwikkelde landen, zoals het EBA-initiatief van de EU. Verder dient er ook steviger te worden ingezet op vermindering van tariefescalatie dan nu het geval is in de voorstellen van Harbinson. Tariefescalatie ontmoedigt de lokale verwerking van producten in ontwikkelingslanden en dient daarom zoveel mogelijk te worden beperkt.

Ten slotte is het voorstel van Harbinson teleurstellend ten aanzien van de extra markttoegang die ontwikkelingslanden op basis hiervan aan elkaar zullen bieden. De zogenaamde 'Zuid-Zuid' handel wordt nauwelijks bevorderd. Zoals in de eerder aangehaalde LEI-studie bleek is bij deze 'Zuid-Zuid liberalisatie' de grootste winst (60%) te halen, waarvan Nederland een groot voorstander is. Voor een deel zal het ontwikkelingskarakter van de Doha-ronde door ontwikkelingslanden zelf gerealiseerd moeten worden.

BIJLAGE IV

Keuzemogelijkheden ontkoppeling

In het landbouwakkoord is vastgelegd dat lidstaten de koppeling tussen productie en premie in bepaalde gevallen mogen handhaven. Zo konden lidstaten ervoor kiezen om:

- 1) de ooi-premie voor 50% te koppelen en
- 2) de kalverslachtpremie 100% te koppelen en
- 3) óf de zoogkoeienpremie voor 100% te koppelen en de runderslachtpremie 40%, óf de runderslachtpremie voor 100% te koppelen, óf de speciale runderpremie voor 75% te koppelen.

Nederland heeft ervoor gekozen om de rund- en kalverslachtpremie te koppelen. Alle andere dierpremies worden ontkoppeld van productie en opgenomen in de bedrijfsinkomenstoeslag. Hieronder wordt weergegeven welke keuzes de andere lidstaten gemaakt hebben.

Tabel 1. Keuze dierpremies EU-lidstaten

Tabel 1. Keuze dierpremies EU-lidstaten

EU-lidstaten	Inwerking-treding	Stieren	Zoogkoe	Speciale premie	Schapen	Runderslacht	Kalverslacht
Nederland	2006	Ontkoppeld	ontkoppeld	Ontkoppeld	ontkoppeld	100% gekoppeld	100% gekoppeld
België	2005	Ontkoppeld	100% gekoppeld	Ontkoppeld	Ontkoppeld	Ontkoppeld	100% gekoppeld (Vlaanderen)
Frankrijk	2006	Ontkoppeld	100% gekoppeld	ontkoppeld	50% gekoppeld	40% gekoppeld	100% gekoppeld
Duitsland	2005	Ontkoppeld	ontkoppeld	Ontkoppeld	ontkoppeld	Ontkoppeld	ontkoppeld
Engeland	2005	Ontkoppeld	Ontkoppeld	ontkoppeld	ontkoppeld	ontkoppeld	Ontkoppeld
Denemarken	2005	Ontkoppeld	Ontkoppeld	75 % gekoppeld	50% gekoppeld	Ontkoppeld	Ontkoppeld
Zweden	2005	ontkoppeld	ontkoppeld	75% gekoppeld	Ontkoppeld	Ontkoppeld	Ontkoppeld
Finland	2006	Ontkoppeld	ontkoppeld	75% gekoppeld	50% gekoppeld	Ontkoppeld	Ontkoppeld
Spanje*	2006	ontkoppeld	100% gekoppeld	ontkoppeld	50% gekoppeld	Ontkoppeld	ontkoppeld
Italië*	2006	Ontkoppeld	Ontkoppeld	Ontkoppeld	Ontkoppeld	ontkoppeld	Ontkoppeld
Griekenland*	2006	ontkoppeld	ontkoppeld	ontkoppeld	50% gekoppeld	ontkoppeld	ontkoppeld
Portugal	2005	ontkoppeld	100% gekoppeld	ontkoppeld	50% gekoppeld	40% gekoppeld	100% gekoppeld
Ierland	2005	Ontkoppeld	ontkoppeld	ontkoppeld	ontkoppeld	ontkoppeld	ontkoppeld
Luxemburg	2005	ontkoppeld	ontkoppeld	ontkoppeld	ontkoppeld	ontkoppeld	ontkoppeld
Oostenrijk	2005	ontkoppeld	100% gekoppeld	ontkoppeld	ontkoppeld	40% gekoppeld	40% gekoppeld

* nog niet officieel vastgesteld

BIJLAGE V

Persberichten

Eurocommissaris: landbouwsubsidies dalen al

De afspraken over landbouwsubsidies moeten worden gerespecteerd, vindt eurocommissaris voor landbouw Mariann Fischer Boel. De Deense commissaris heeft dat vandaag in Parijs gezegd.

Zij reageerde op de Britse premier Blair die de subsidies vervroegd wil verlagen, mogelijk met Nederlandse steun.

De eurocommissaris benadrukte dat de landbouwwitgaven toch al dalen. "Degenen die de afspraak willen verscheuren, moeten beseffen dat de betalingen aan boeren vanaf 2007 waarschijnlijk toch al zullen afslanken", zei ze. "Bedenk daarbij dat we de werkwijze in 2008 bekijken. Dus waar gaat die herrie eigenlijk over?"

De landbouwwitgaven beslaan nu 40 procent van de EU-begroting. Dat zou dalen tot 33 procent, volgens het recent afgewezen voorstel van de Luxemburgse premier Juncker. De eurocommissaris pleit wel voor een snel begrotingsakkoord, om onzekerheid voor boeren weg te nemen.

Publicatiedatum: 29 juni 2005

Door: ANP

Vrijhandel benadeelt vooral ontwikkelingslanden

Kris Douma en Diederik Samsom denken dat afschaffen van de Europese landbouwsubsidies de arme boeren zal helpen. Vergeet het, zeggen **Kartika Liotard** en **Remi Poppe**.

Hun pleidooi voor vrijhandel zal de ontwikkelingslanden weinig helpen. Ook Nederlandse boeren blijven moeilijk overvloed in een open wereldmarkt. Zij kunnen onmogelijk produceren voor wereldmarktprijzen als zij tevens innovatief en duurzaam moeten zijn.

Eenzijdig vrijhandel bepleiten is dus nogal naïef. Nu al stoppen inmiddels klein boerenbedrijven per dag, vooral de kleinere. De opbrengst van hun producten zit vaak op of onder de kostprijs. Ze produceren te veel, wat binnen een marktstelsel nu eenmaal tot lage prijzen leidt. Dat onze boeren overvloedig al behoorlijk innovatief en duurzaam werken (met name in de biologische sector en in de veehouderij), is de schrijvers ontgaan.

Een verdere liberalisering van de handel in landbouwproducten door het afschaffen van handelsbarrières en landbouwsubsidies, is de dood in de pot van onze boeren en tevens van die in de Derde Wereld. Vrijhandel wordt vooral doorgedrukt door landen die zelfvoorzienend zijn. Landen die niet zelfvoorzienend zijn, maar in hoge mate agrarisch, zullen door marktwerking moeten overgaan op productie van in het Westen gewenste producten. Dat zal het ontstaan van agrarische monoculturen (katoen, soya, suikerriet, oliefruit, de gewassen) verder stimuleren. Deze landen komen terecht in de wurggreep van markten die worden beheerst door grote landbouwbedrijven, terwijl de eigen broodklok blijft zitten met voedseltekort en milieuproblemen. Geen wonderbaarlijke nieuwe mogelijkheden voor arme landen.

Liberalisering van de wereldhandel klinkt mooi, maar de landbouw in de Derde Wereld kan over

Boer in het Franse departement Tara.

FOTO: HANB, HEUS

het algemeen niet concurreren met de Braziliaanse megaplantages of de Amerikaanse industriële landbouw. Dus zal vrijhandel in landbouwproducten het aandeel van ontwikkelingslanden in de wereldhandel alleen maar verslechteren. Het gat dat in de Europese landbouwproductie ontstaat, als alle subsidies radicaal worden afgeschaft, zal onmiddellijk worden opgevuld door andere agrarische grootmachten, en niet door de ontwikkelingslanden.

In plaats van de boete introductie

van vrijhandel bestaat er reeds het 'Everything but Arms'-verdrag, dat de arme landen nu al gedeeltelijk, en vanaf 2009 volledig vrije toegang geeft tot de EU-markten. Door geen invoerrechten te vragen aan deze landen kunnen die exclusief hun producten kwijt aan het rijke Europa. Deze bevoorrechte positie is alleen mogelijk dankzij de Europese tariefmuren die rijke landen juist buiten de deur houden. Bij dit soet gerichte verdragen zijn ontwikkelingslanden meer gebaat dan met de vrijhan-

deldogma's van Samsom en Douma. Zolang voedingsgiganten hun producten voor één cent per ton goedkoper kunnen inkopen en daarvoor de halve wereld afstropen, blijven armoede, afhankelijkheid en milieuproblemen de wereld teisteren. Niet ondanks, maar dankzij de gepropageerde mondiale vrije markt. Europese boeren zullen vanwege hun relatief hoge productiekosten nauwelijks kunnen overleven. Overschotten gaan voor wereldmarktprijzen van de hand. Daar kan geen boer fatsoen-

lijk van bestaan, hier niet en in de Derde Wereld niet.

Het afbouwen van landbouwsubsidies en het afschaffen van exportsubsidies is zeker nodig. Maar het domweg afschaffen van landbouwsubsidies is te kort door de bocht, zeker als we ook nog milieu- en dierenwelzijnsproblemen van de allerhoogste kwaliteit. Kortom, de landbouwvisie van Samsom en Douma is te simpel. Daar schiet geen boer en geen voedselconsument iets mee op. Eerlijke prijzen voor boer en

consument zijn de enige oplossing, en alleen internationale afspraken kunnen dat garanderen. Bij landbouwpolitiek gaat het om meer dan commerciële belangen en rekensoortjes. Het gaat over de levenswijze van een bevolking, het landschap, het milieu en de voedselveiligheid. Dat is te belangrijk om over te laten aan de markt.

Kartika Liotard is lid van het Europees Parlement voor de SP in Remi Poppe is afdelingswoordvoerder Landbouw voor de SP in de Tweede Kamer.

Kabinet houdt vast aan EU-uitgaven landbouw

Uitgegeven op 08 juli 2005 om 18:28 uur, bijgewerkt om 18:32

(Novum) - Het bedrag dat de wordt uitgegeven door Europese Unie (EU) hoeft niet omlaag. Wel moet de wijze waarop het geld wordt verdeeld worden veranderd. Dat wordt de inzet van het Nederlandse kabinet in komende Europese onderhandelingen.

Dat het kabinet vasthoudt aan het plafond, wil niet zeggen dat het plafond ook gehaald moet worden, stelt minister van Landbouw Cees

Veerman (CDA) vrijdag in een brief aan de Tweede Kamer. "Het is geen 'spending target'."

Nu nog gaat ongeveer de helft van de hele Europese begroting op aan maatregelen die de Europese landbouw moeten steunen. Onder meer vanuit huidig EU-voorzitter Groot-Brittannië gaat grote druk uit om die uitgaven te verlagen. Veerman heeft onlangs gezegd af te treden als Nederland hiermee instemt.

Het kabinet wil dat nieuwe uitgaven van hetzelfde budget worden betaald. Het gaat daarbij specifiek om steun aan de toekomstige EU-lidstaten Roemenië en Bulgarije. Daarnaast moet de steun aan individuele landbouwers anders worden verdeeld. Nu nog komt deze steun uit dezelfde pot als marktondersteunende maatregelen die voor alle boeren gelden.

Nederland wil nu dat ieder land zelf voor de eigen boeren betaalt. Voor Nederland, waar relatief weinig boeren subsidie krijgen, zou dit een besparing opleveren van 170 miljoen euro per jaar. Dat lost niet het hele probleem op van de slechte betalingspositie van Nederland, schrijft de minister, 'maar het levert wel een bijdrage'.

BIJLAGE VI

Websites

<http://www.wto.org>

<http://www.najk.nl> klik door naar Internationaal

www.najk.nl doorklikken naar standpunten

(hier vind je standpunten die het NAJK eerder innam over de:

- WTO
- Brusselse Geldstromen
- Prijsvorming

<http://www.europa.eu.int/>

(over de EU, landbouw en uitbreidingen)

http://www.europa.nl/netherlands/hoofdthemas/index_nl.htm

<http://www.ez.nl>

Ministerie van Economische zaken

<http://www.lei.nl>

BIJLAGE VII

Eerdere NAJK-standpunten over de WTO

Standpunten - WTO

Jonge boeren en tuinders willen marktgericht produceren. De Europese markt is voor hen de meest belangrijke. De wereldmarkt is zeker voor bulkproducten als graan en melk een overschotmarkt met zeer lage prijzen en kan dus ook niet maatgevend zijn voor de Europese markt. Zeker als je de eisen voor milieu en dierenwelzijn bekijkt kan Nederland niet produceren voor wereldmarktprijzen. Wereldwijde handel in landbouwproducten is op zich akkoord, maar dan horen er wel eerlijke concurrentie bij en mogelijkheden voor handelsblokken om hun landbouw te ontwikkelen en het landelijk gebied onderhouden. Om prijzen voor producten op de interne markt op hoogte te houden is het instrument van productbeheersing een goede. Niet meer produceren dan er regionaal gevraagd wordt is hier het uitgangspunt. Voor Nederlandse boeren dient Europa gezien te worden als één regio. Binnen deze regio blijft zelfvoorziening en voedselzekerheid op langere termijn het uitgangspunt. Om dit uitgangspunt te waarborgen is bescherming van de landbouw in eigen regio toegestaan. Ook gelden binnen de regio dezelfde normen voor duurzaamheid, veiligheid en dierenwelzijn. De wens van de consument is maat, ook voor producten van buiten de regio. Controle hiervan vindt het NAJK zeer belangrijk.

Liberalisatietrend verworpen

De algehele liberalisatie-trend van landbouwproducten wordt door het NAJK verworpen. De markt van agrarisch grondgebonden producten is om verschillende redenen nu eenmaal niet over te laten aan de vrije handel (inelasticiteit van vraag). Liberalisering gaat volgens agrarische jongeren ten koste van boereninkomens, duurzaamheid en landschap. Voor landschapsproducten als dienst van boeren aan de maatschappij mogen boeren betaald worden mist deze betaling is losgekoppeld van productie

Afbouw exportsubsidies

Afbouw van exportsubsidies in hun huidige vorm is voor het NAJK bespreekbaar als aan de volgende voorwaarden wordt voldaan:

- Vergelijkbare handelsmaatregelen (door de WTO als zeer handelsverstoring bestempeld) die worden gebruikt in landen buiten de EU, gelijktijdig worden besproken en op dezelfde wijze worden benaderd. Denk hierbij aan de exportkredietverzekeringen die de VS hanteert.
- Dat de markten die (door het de verminderde exportsubsidies) beschikbaar komen in ontwikkelingslanden dan ook werkelijk toegankelijk worden voor regionale producenten. De vrijgekomen markten mogen dus niet op gevuld worden door landen die een ondersteuning ontvangen vergelijkbaar met exportrestituties.

Verder zouden landen en regio's in het zuiden ook het recht moeten krijgen hun landbouw te beschermen. Ontwikkelingslanden dienen te worden ondersteunt bij het verhogen van de kwaliteit van hun producten, het versterken van hun land- en tuinbouw organisaties en bij het opzetten van coöperaties. Dit ter bevordering van goede prijsvorming. Coöperaties dienen van een dusdanige omvang te zijn dat zij een goede marktpartij vormen t.o.v. de afnemers, dit is overigens van toepassing voor alle boeren in de wereld. Verder zouden ontwikkelingslanden door het vormen van regionale handelsblokken samen sterker staan bij internationale belangenbehartiging. De EU zou hen hierbij met kennis kunnen ondersteunen.

Steun landbouw en milieu

Het NAJK stelt de volgende mogelijkheden voor ondersteuning van boereninkomens voor:

- Bodemprijzen voor Europees graan, rundvlees en zuivel. Daarmee wordt voorkomen dat de boeren overgeleverd zijn aan zeer lage en sterk wisselende wereldmarktprijzen. Dat prijsminimum is niet alleen voor de gangbare producten van groot belang, maar ook voor de speciaalproducten. De prijzen voor speciaalproducten dalen namelijk mee met de prijs van de gangbare producten: zo is meerprijs van biologische melk verbonden aan de prijsontwikkeling van gangbare melk;
- Om deze minimumprijzen te kunnen garanderen is marktregulering binnen de EU essentieel. Overschotten worden voorkomen door het aanbod af te stemmen op de totale vraag binnen en buiten de EU. Aanbodregulering gebeurt middels melkquotering en braaklegging. Marktregulering verlaagt de kosten van het Europees landbouwbudget omdat er minder of geen inkomstenstoeslagen of exportsubsidies nodig zijn. Bovendien wordt door marktregulering voorkomen dat exportsubsidies van Europees vlees, zuivel en graan leiden tot marktverstoring in ontwikkelingslanden.
- Als de maatschappij meer verwacht dan een Goede Landbouw Praktijk, dan voorziet de agrariër in een publiek goed of dienst waarvoor moet worden betaald. Als dit niet via de normale marktwerking kan, dan moet dit op andere wijze. NAJK vindt dat deze betaling niet alleen kosten moeten compenseren die agrariërs moeten maken om de dienst te kunnen verlenen of het publieke goed te produceren, maar ook een reële beloning voor het product moet zijn.
- Als inkomstenstoeslagen dan toch worden toegepast, dan mogen hieraan geen voorwaarden worden verbonden op het gebied van natuur en milieu. Cross compliance mag dan ook niet verder gaan dan de eisen die worden gesteld aan Goede Landbouw Praktijk, alles wat extra is moet worden beloond.
- Tot slot moet worden opgemerkt dat toepassen van het 'Vervuiler betaald' principe in de land- en tuinbouw op moeilijkheden stuit. Agrariërs kunnen kosten van vervuiling niet doorberekenen in de prijs van hun producten, wat betekent dat dit slechts ten koste zal gaan van hun inkomen.